

MONROE E. PRICE

MENEKÜLŐ TÁRGYAK

BÉCSI ÁLMOK AMERIKÁBAN

HÁTTÉR KIADÓ
Budapest
Alapítva 1987-ben

© Monroe E. Price, 2013

Jelen kiadás a Center for Media and Communications Studies (CMCS),
Central European University, Budapest 2009-es kiadása alapján készült.

A könyv megjelenését a Cahnman Foundation (USA),
az American Austrian Foundation,
a Center for Jewish History, valamint
a Lindenfeld Partners Családi Gyűjtemények Nonprofit Kft. támogatta.

Minden jog fenntartva.

Hungarian translation © Gács Anna, 2013

Fordította:

GÁCS ANNA

Szerkesztette:

KOMORÓCZY SZONJA RÁHEL

Előszó:

SAJÓ ANDRÁS

MOLNÁR PÉTER

A borítót a szerző fényképeinek felhasználásával tervezte:

SEBASTIAN STACHOWSKI

© Háttér Kiadó, 2013

ISBN 978 615 5124 13 6

Alice Mary Price 1910–2013 és
Harold Gustav Price 1905–1983
emlékének.

TARTALOM

ELŐSZÓ – Sajó András 9
NEW YORK-I KÉRDÉSEK, BUDAPESTI VÁLASZOK – Molnár Péter 13
1. fejezet: A MENEKÜLT, AVAGY MENNYIRE VAGYOK OSZTRÁK? 15
2. fejezet: BÉCS ELHAGYÁSA, 1938–1939 33
3. fejezet: MACON, GEORGIA 51
4. fejezet: NEW YORK CITY 69
5. fejezet: CINCINNATI, OHIO 93
6. fejezet: MUNKA 113
7. fejezet: ÉTELEK, RUHÁK, TÖRTÉNETEK, SZEX 141
8. fejezet: EMLÉKTÁRGYAK 159
9. fejezet: KÁRTÉRÍTÉS 181
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS ÉS UTÓIRAT 209
A SZERZŐ UTÓSZAVA A MAGYAR KIADÁSHOZ 215

Monroe Price, a sikeres amerikai jogászprofesszor, médiszakértő, kisebbségvédő és ötletgyáros önéletrajzának arról kellene szólnia – és a maga módján szól is –, „hogyan milyen bécsi zsidó szülők gyermekének lenni, s milyen az amerikai Közép-Nyugaton felnőni.” S mivel a család Magyarországhoz is kapcsolódik, az olvasó nyilván ilyen sorokat vár: „Anyám paprikás csirkét, gombás tojást, szilvás gombócot, palacsintát, rizibizit, túrós derelyét és más jellegzetesen osztrák–magyar ételleket készített, de a hangsúly inkább a magyar dolgokon volt. Ezek az ételek máig kitörölhetetlenek az emlékezetemből...” Csakhogy a mondat így folytatódik: „noha később sosem ettem őket.” Egy másodgenerációs zsidó emlékezéseiben arról szokás olvasni, miként olvad össze a zsidók „kiválasztottsága” az üldözöttek kiválasztottságával, konkrétan a bécsiek és a bécsi zsidók kiválasztottságával.” Ez untatná Monroe-t, és semmiképp sem lenne elég az önéletíráshoz, sem mint motiváció, sem mint üzemanyag. Csak-hogy „megrendült bennem a különlegesség tudata, amikor a menekültek látható univerzuma lényegesen kitágult. Elveszett a mégoly áldozatteli önazonosság-fogozó, a bécsiségnek új értelmet kellene találni.” Ami nem kis feladat, ha a lélek „mélyén mindig ott ólálkodik a gondolat, miszerint minden illúzió, és a világ nem más, mint a mindjárt szertefoszló, csillámló Bécs, mely üres a paloták és a csillogás mögött.”

Miféle emlékezés ez, a meg nem evett, soha meg nem rendelt étellekről? Egy távolságtartó, mondhatni szenvedélyek nélküli ember reflexiója az emlékezés akarásáról. (Mert nem helyénvaló-e, hogy a Bécsben születettségről, e mindmáig félrevezetően nagyszabású lehetőségről – mindjárt érthetővé váló okokból – Musil Ulrich-jára asszociáljunk?) A könyv a képzelet akarásának dokumentuma. Monroe el akar képzelni egy múltat, amelyhez persze szociológiai értelemben és a családtörténeti tények szintjén kapcsolódik, de amit olyannak akar elképzelni, hogy meg szabadulhasson e múlt küldetésétől, a holokauszt általi kiválasztottságtól (noha

számára is nyilvánvalóan emiatt dolgozott egy évtizeden át indiánok, eszkimók, inuitek jóvátételi igényeinek érvényesítésén). Teremt, vagy legalábbis keresi a teremthetőt, mert be akarja magának „bizonyítani egyszer és mindenkorra, hogy az ilyen emlékeknek és hagyományoknak nincs jelentősége” számára.

Egy Sebald-hős azért tér vissza a kiűzetés helyére, hogy megtapasztalja az emlékezésnek a hely fölöslegességéből adódó lehetetlenségét. Monroe Price nem emléket akar pótolni, de még identitást nyújtó, önigazoló múltat sem akar teremteni. Nem akar rekonstruálni egy különbejáratú családi emlék-Bécset, sem egy állítólag valószínűs „Bécs anno 1939”-et, ahonnan – kiváltságosan nagy szerencsével – hathónapos korában szüleivel együtt Amerikába menekülhetett. Mindössze egyéniségéhez illeszkedő értelmet akar adni annak a véletlennek, hogy Bécsben született. Egy nemlétező, konstruált emlékből (íme az emlék posztmodern fogalma), egy földrajzi DNS-ből (és persze a családnak e DNS általi meghatározottságából) akarja megérteni – és nyilván újrateemteni – önmagát. A nem-létezőt nem-létezőként akarja létrehozni, hogy magát megértse. „Egy hagyományt próbáltam megteremteni, emlékeket kreálni, vagy ami még valószínűbb, be akartam magamnak bizonyítani egyszer és mindenkorra, hogy az ilyen emlékeknek és hagyományoknak nincs jelentősége számomra.”

Ha Musil tulajdonságok nélküli embere a modernitás embere volt egy korszakhatáron bizonytalankodó KuK Bécsben, úgy Monroe – talán karakteréből adódóan – posztmodern világunk (világunk posztmodernitása) mérnöke. Képzeljék el Monroe-t, egy csaknem két méter magas, próféta megjelenésű jenkit, amint Irakban a korszerű médiaszabályozás érdekében golyóálló mellényben ad tanácsokat, vagy 1989-ben amerikai társasági jogi kurzust álmodik Budapestre. Nem csoda hát, ha töprengéseiben egy nemlétező emlék jelentősége köré építi rejtőzködő, a megismeréssel önmaga meg(újja?)teremtésére vágyó személyiségét. Csakhogy ezt a személyiséget mint kitöltendő űrt teremtené meg. S mindezt egy szkeptikus megjegyzésekből álló önéletrajzi reflexió során.

Kéz kezét rajzol; Monroe a véletlent – a Bécsben születést és az osztrák jóvátételi törvény véletlene miatt megkapott osztrák állampolgárságot – manipulálja önmagává, miközben önmagának szabadulni nem kívánó foglya marad, foglya igyekszik maradni. Amint mondja: „Nyilván azért írok ebben az önmegismerő stílusban, hogy növeljem magamban az osztrák hányadot, hogy valamiképpen egységet teremtsék személy és megszerzett útlevél között, hogy igazoljam azt, hogy ha kismértékben

is, de osztráknak mondom magam.” Amit így létrehoz – bár sosem biztos abban, létrejött-e valami –, vagyis ami így „összekombinálódik”, azon maga is elképed, mert „ahogy *nem* vagyok túlélő, igazából osztrák sem vagyok.”

A holokauszt-túlélésnek és e túlélés ambivalenciáinak hatalmas az irodalma. A holokauszt nemcsak a zsidók, nemcsak a világpolitikai értékrend, de bizonyos értelemben a háború utáni egyetemesnek mondott kultúra számára is meghatározónak tűnt egy darabig. Csakhogy a posztmodernitás nem tud mit kezdeni az általános, közösnek tartott élményekkel. A posztmodern önéletrajzi reflexiót meghatározza az a tudás, hogy valójában a helyiérdekű esztétikáját szolgáljuk.

Hogyan létezhetünk, s még inkább, hogyan adhatunk magunknak értelmet, ha a vonatkozási pont mindjárt szertefoszlik? Mire szolgál a részben önként felvett „menekültsemüveg?” Hogyan létezhetünk kívülállóként, különösen, ha egy ismeretlen, talán nem is létező, csak a szülők elbeszéléseiből, esszékből és fényképalbumok véletlenjében jelenlevő világon vagyunk kívül? Így születik a „nosztalgia iránti nosztalgia” könyve. Dokumentum arról, mit teremthet a nosztalgia iránti nosztalgia vágya, a kétszeres idézőjelbe tett létezés, amelynek stílusát „gyakrabban jellemzi közöny, hűvösség és távolságtartás, mint ahogy várni lehetne” egy önéletrástól. De amely ennek az ön-életkeresésnek óhatatlan része. Ez a fajta létezés az utólagosságban is bizonytalanságként és ironiaként létezik, mert ez a fajta „emlékezés” csak önironiaként működhet. Seholy sem olyan erős ez az önironia, mint a jóvátétel igénylésekor:

Beadtam ugyan a jelentkezésem, de mindenféle hibát vétettem a nyomtatvány kitöltésekor [...]. Aminek pár hétbe kellett volna kerülnie, egy évnél is tovább tartott, nem az időt húzó osztrák bürokrácia miatt, hanem az én *Schlamperei*om és figyelmetlenségem következtében. Valahogy meg akartam nyújtani a folyamatot. Próbára akartam tenni Ausztria eltökéltségét és kitartását. [...] Hanyag osztrák leszek belőlem, olyan okokból leszek osztrákká, melyeknek semmi köze Ausztriához.

És valóban, amikor Monroe eljut a sosem áhított Bécsig, egészen a Taborstrasséig, sikerül eltévesztenie az egykori otthonául szolgáló ház számát. Ha nem tudnánk, hogy önkéntes slendriánságról van szó, egy másik bécsi címre, a Berggasse-ba, Freudhoz szaladnánk. A monroe-i helyzet „megoldása” egyébként méltó a szeresült esetlegesség világához: a mi Bécsből emigrált szerzőnk egy nigériaiak által

Bécsbe vándorlók számára üzemeltetett Taborstrassei olcsó telefonhívó központból kapcsoltatja kilencven éves anyját, aki persze mindenre pontosan emlékszik. Monroe visszamegy a házhoz, ám semmit sem sikerül éreznie s így persze elképzelnie sem. A megtalált múlt a gyakorlatba átültetve igazi antiklimaxot eredményez. Így jár az, aki olyan helyeket keres, „melyek emlékké váltak volna, ha lett volna idő és alkalom az emlékezetes pillanatok számára.”

Monroe, ahogy az életben is, ahol odaadással, szinte szenvedélyesen „gyűjt másodrangú alkotásokat”, az írásban is felhalmozza a dolgokat, hogy megbizonyosodhasson saját létezéséről. (Holott számos alkotása, sikerei, elismertsége elegendő lenne ehhez, legalábbis bécsi, polgári értelemben.) De hogyan bizonyosodhat meg saját létezéséről, aki a dolgok saját maga általi felhalmozásában „a mulandóság – meglehet, öntudatlan – emlékművét látja”, akinek a bécsiség azt jelenti, hogy az „élet céljának nem az operát, hanem az operettet kellett tartani?” A magabiztos emlékezés bizonyosság helyett az emlékezés akarásának könyvét tartja az olvasó a kezében. Azzal a tudattal tessék olvasni, hogy olyasvalaki írta, aki „az iskolai kosárcsapat egyetlen olyan tagja volt, akinek még csak azt sem engedték meg, hogy átöltözzön a meccshez.”

MOLNÁR PÉTER

.....
NEW YORK-I KÉRDÉSEK,
BUDAPESTI VÁLASZOK

Ülünk New Yorkban, Forest Hills, Queens egy kis parkjában, e remek könyv szerzője, Monroe Price, az akkor 101 éves mamája, Alice, és én. Monroe kisfiúnak tűnik Alice mellett, aki magyarul és szlovákul énekel nekünk. A szlovák dal sorait lefordítja magyarra: „Jó feleség leszek, reggel korán kelek, megfejni a teheneket.”

Alice mindig magyarul beszélgetett velem, szép, régi szavakkal. Mesélt a közép-európai életéről. Pesten a Márvány Menyasszonyba jártak, tőle tudtam meg, hogy ez az étterem létezik. Elsősorban Bécsben nőtt fel, de gyakran töltött időt Budapesten és Nyitrán is. Az egykori Osztrák–Magyar Monarchia e három városa kislánykorában már három országhoz tartozott. A szerző családja mégis fenn tudta tartani családi, kulturális és kereskedelmi kapcsolatait, ahogy azt Kenedi Katótól, Monroe ma is Budapesten élő legidősebb rokonától is hallottam. Milan Kundera írja „Közép-Európa tragédiája” című esszéjében¹, hogy Közép-Európa legfontosabb összekötő eleme a zsidóság volt.

Hosszú beszélgetéseink során Alice elmesélte Bécs náci megszállását, családjuk üldöztetését, Amerikába menekülésüket, ottani életüket és későbbi közép-európai látogatásaikat is. Mindezt magyarul. (Monroe elmondása szerint élete utolsó hónapjaiban különös örömet jelentett számára, hogy egy másik idős hölgygel sokszor magyarul beszélhetett.) Amikor hallgattam, mindig úgy éreztem, hogy kitüntetett pillanatok részese lehetek, és jó lenne, ha mindenki ott lehetne velünk, aki érti a magyar szót. Most végre mindenki magyarul is olvashatja Alice családjának történetét Monroe könyvében (a német és az angol nyelvű kiadás után).

Ez a könyv nem kevesebbet kínál, mint annak megértését (is), hogy mit jelent közép-európainak lenni. Miként lehet szomorú és nevetve életszerető szellemesség-

¹ *New York Review of Books* (1984. április 26.).

gel nem csak kutatni azt, ami eltűnt, hanem abban élni, ami eltűnt. Aki elolvasta ezt a könyvet, az látja, hogy ez lehetséges. És aki magyarul olvassa el, annak számára a nyelv is tapinthatóvá teszi, hogy ez Budapest miatt is lehetséges.

Az egyik, a Közép-európai Egyetemen tartott könyvbemutatón megkérdeztem Monroe-t, hogy miért érzi úgy, hogy számára Budapest jelenti a születés kori Bécs-et. „A zsidósága miatt” – adta meg Monroe a választ, amit előre tudtam. Budapest az egyetlen közép-európai nagyváros, ahol a holokauszt után, az erősödő antiszemitizmus ellenére is virágzó zsidó kultúra létezik. Monroe megrázó könyve számomra elsősorban a nagyrészt megsemmisült, de mindenekelőtt Budapesten továbblétező közép-európai zsidó kultúrát teszi láthatóbbá a családja története révén. Ezáltal egyúttal a gyűlölködő előítéletekre adott erőteljes válasz is.

Egy közép-európai–amerikai jogászprofesszor válasza arra, ahogyan a jog intézményei a jogtalanság intézményeivé válhatnak. Egy közép-európai túlélő válasza arra, ahogyan éppen az ő születése körüli időben vált semmivé az, ami még mindig létezik, az a közép-európaiság, amiben a zsidóságnak oly fontos szerepe volt és, higgyünk benne, van, többek között az emberi jogok érvényesítése terén. Egy közép-európai túlélő válasza a tudatlanságból fakadó előítéletekre és az azokból fakadó gyűlöletre. Egy közép-európai túlélőé, aki európai gyökerei révén már Magyarország előtt az Európai Unió állampolgára lett, és Magyarország várható csatlakozása előtt mosolyogva mondhatta nekem: „Üdvözölni foglak az Európai Unióban.”

A MENEKÜLT, AVAGY MENNYIRE
VAGYOK OSZTRÁK?

Az egyik utolsó olyan zsidó gyerek voltam, aki az egykori Bécsben fogant. Anyám terhességének elején Ausztria még szuverén állam volt. 1938 márciusára, amikor anyám várandóssága első harmadához ért, az országot erőszakkal beolvasztották Nagy-Németországba. Amikor annak az évnek augusztusában kibújtam anyám hasából, Ausztria már teljesen beolvadt a Harmadik Birodalomba. A Bécs, ahol megfogantam, osztrák város volt; a Bécs, ahol megszülettem, német. A szó szoros értelmében Bécs a szülőhelyem, de ez mégis megbélyegző kifejezés, nem helyénvaló. A „születési hely” esetében nem egyértelmű, többet jelent, mint Ausztria jogi státusát abban az időben, amikor ott éltem. Valami találóbbr kifejezés kellene rá: kiüzetési hely vagy a kényelmetlen származás helye. Ausztriához fűződő fizikai kötődésem brutálisan (és könyörületesen) rövid volt. Születésem után mindössze hét hónappal, 1939 márciusában, a családom immár a megfelelő engedélyek birtokában az Amerikai Egyesült Államokba távozott. A háromfős család (27 éves anyám, 32 éves apám és én) vonattal Párizsba, aztán Cherbourg-ba, majd hajóval Amerikába utazott.

De máris belekerültem a születés és a menekülés, az állapotból a mozgásba, a rögzítettségből az események örvényébe lépés különös ritmusába. Miért van a születés körülményeinek akkora súlya a történetekben? Az életrajzok hőseit szinte mindig világra jöttük helyének és idejének megadásával határozzák meg. Az olvasónak, a történésznek és a kritikusnak szüksége van ezekre a köznapi adatokra, melyek földrészhez, országhoz, faluhoz vagy városhoz, háztömbhöz és lakáshoz kötik az embert. Ezeket a tényeket szokás először rögzíteni, mintha szükségszerű háttérét és előfeltételeit alkotnák az elkövetkező érzelmi drámának. Megnyugtató kapaszkodót jelent, ha helyhez köthetjük az embert. A születési helynek ráadásul rejtélyes jogi jelentősége is van. Előfordul, hogy a vér határozza meg az állampolgárságot, de

a föld vagy a terület jóval gyakrabban. Az amerikai alkotmány kizárja az elnöknek jelölhető köréből a külföldön született állampolgárokat; a bevándorlókat, honosított állampolgárokat, mint amilyen én vagyok, meg aztán főleg. Ez nem tűnik ugyan túl nagy ügynek, de egy gyermek számára olyan, mintha felkínálnák neki az édességbolt minden nyálánságát, kivéve a legeslegfinomabbat.

Sok történet kezdődik a születési hellyel. Ott lebeg az elbeszélések fölött, és kihagyhatatlan eleme a nekrológoknak. X egy kisvárosban született, és a nagyvárosban lett gazdag és nagyhatalmú. Y a szegénynegyed gyermeke volt, és ez az örökség végig elkísérte. Z Pakisztánból jött, vagy Oroszországban született, vagy dél-afrikai volt vagy gázai. Ezek meghatározzák az embert. Nem csak az, hogy ő maga hol született, hanem gyakran az is, hogy a szülei hol születtek. Gondoljunk arra, milyen élvezettel írnak a nekrológok az újságban ilyen eredettörténeteket, hosszan részletezve, hogy a jeles személyiség szülei egy kis kelet-európai faluban vagy egy tanyán látták meg a napvilágot. A születési helynek nem csak az elbeszélés szempontjából van fontos szerepe. Létünk feltétele, hogy rendre megvalljuk és felidézzük. Szinte minden hivatalos iratban meg kell adnunk, mintha a születési hely olyan meghatározó jellemzőnk volna, mint a magasság, a testsúly vagy a szemünk színe. Kitérőlehetetlen. Pénzügyi papírok, belépőkártyák, jogosítvány- vagy biztosítás-igénylő lapok, munkahelyi és iskolai jelentkezési lapok, aktánk legnagyobb hányada, rákérdez születési helyünkre. Az ember eredete ebben az értelemben lehet hamisítható, félreérthető, politikailag félrevezető, de kitérőlni szinte lehetetlen. A születési hely az adottságok egyike, tény, olyasvalami, ami rögzíti az identitást a viszonylagosságok tengerében. A földrajzi DNS-ünk.

Verseng egymással a menekülés és az eredet ezeknek a mesés történeteknek a dinamikájában. A menekülttörténetek szeretik hangsúlyozni a megmenekülés kivételes voltát: a Berlinből kifutó utolsó vonat, a Hamburgból induló utolsó hajó történetét, a diadalt, hogy a Palesztinába tartó hajó, amire hősünk még épp felkapaszkodott, következő útján elsüllyedt. Furcsa, hogy milyen sokan pályáznak a Megmenekülések Guinness Rekordjainak Könyvébe, pedig az inkább a borzalmas eshetőségek világrekordjainak gyűjteménye. A menekültkönyvek többféle műfajba sorolhatóak, közös halmazba vonja azonban őket a durva és veszedelmes kiűzetés. Újra és újra elmesélik az Éden mítoszát, ahol a szabályok egy csapásra változnak meg. Ezen túl sokat mondó közös jegyük, hogy azonnal kellett menni. Nemcsak a félig-meddig

paradicsomi állapotok elveszése jelenti az összekötő kapcsot, és nem is csak a me-
nedékkeresés, hanem a távozás körülményei. Szemünk előtt ott lebeg kép, amint
tolonganak, hogy felférjenek a Saigoból felszálló helikopterre, elérjék a Casablan-
cából induló utolsó gépet, vagy amint vergődnek Kuba és Miami között a viharos
tengeren. Minél hajmeresztőbb a „menekülés” maga, az ember értelemszerűen annál
közelebb érzi magát az isteni megmentéshez (mint a bombázások, tornádó vagy
tűzvész közepette megmenekülő templomokról szóló sok-sok történet esetében).

Néha – talán mindig más-más mértékben – a csodálatos megmenekülés tör-
ténének egyik következménye a különleges felelősség tudata. Az ima együtt jár
a fogadalommal: ments meg, Uram, és szolgálni foglak. Gyógyíts meg, és életemet
a társadalomnak szentelem. Látszólag véletlenszerű az, hogy ki marad életben és
ki hal meg, és akkor nyerhet csak értelmet, ha az életben maradók valami értelmes
célnak szentelik létüket. Az ember kötelessége, hogy pótolja azokat, akik odavesztek,
hogy élő emlékezetük legyen, hogy újranépesítse küldetésüket.

Mivel 1939-ben szüleimmal el tudtunk menekülni testi sérülések nélkül, és mi-
vel bebocsáttatást nyertünk az Egyesült Államokba, az én elbeszélésem oly kevésbé
drámai, amennyire egy holokauszt-történet csak lehet. Minden kényszerű mene-
külés és minden kiűzetés kegyetlen, de a mienk, minden gyötrellem ellenére, jóval
kevésbé volt az. Hogyan lehet az ilyesmit mérni? Anyám szülei és családjának nagy
része ott maradt és elpusztult. Vagyunk és családom életmódja megsemmisült,
életpályánk hirtelen megakadt és megtört. De apámnak voltak amerikai rokonai,
akik még idejében kiállították számunkra a befogadó nyilatkozatot ahhoz, hogy
megkapjuk a vízumot, és a *Queen Mary* viszonylagos luxusában érkeztünk meg New
Yorkba. A mi történetünkben nincs padláson bujkálás vagy menekülés az erdőben.
Nem mi voltunk azok, akik munkatáborokban, illetve koncentrációs táborokban
maradtak életben vagy pusztultak el. Én nem számolhatok be a szülők nélkül az
Egyesült Királyságba szállított Kindertransport drámájáról, sem a francia gyerekeké-
ről, akiket előbb megvédték, aztán a háború előrehaladtával mégis összegyűjtöttek.
Szenvedtem, hajszálon függött az életem, de nem vagyok „túlélő”, nem tartozom
azok közé, akik a körülmények folytán joggal használhatják ezt az elnevezést. Az én
történetem nem Jakov Lind története, aki tizenegy évesen elmenekült Ausztriából,

egy időre Hollandiában lelt menedéket, majd úgy sikerült életben maradnia a náci Németországban, hogy hollandnak adta ki magát.²

Az, hogy nem voltak ilyen jellegű események többé-kevésbé háborítatlan életemben, sokak számára talán azt jelenti, hogy nincs jogom erről a korról érdemben írni. 2002-ben a New York-i Zsidó Múzeum kiállítást rendezett „A gonosz tükörképei” címmel. Ezen a sokat vitatott kiállításon fiatal művészek, köztük németek és lengyelek, mutattak be olyan alkotásokat, melyek nem a koncentrációs táborok áldozatait, hanem a holokauszt elkövetőit állították a középpontba, többnyire valami újfajta távolságtartással, illetve posztmodern képzeletfutam jegyében. A holokauszt lángjának őrzői (és nem ironikusan használom ezt a kifejezést) tiltakoztak a tárlat ellen, szerintük ez a fajta távolságtartó művészet felhígítja az emlékezetet. Azzal fenyegetőztek, hogy blokádot alá vonják a kiállítást, és hogy kivételes politikai befolyásuk segítségével leállítják a múzeumnak folyósított önkormányzati támogatást és bojkottra veszik rá a magántámogatókat. Engem kértek fel, hogy moderáljam az áldozatok és a múzeumvezetőség közötti heves vitát még a kiállítás megnyitása előtt. Nem nagyon sikerült közös álláspontra jutni, de az első vitatéma nagyon érdekes volt: kinek áll jogában, hogy a túlélők nevében beszéljen? Egy valami volt világos a számomra: nekem nem.

Ezzel azonban még nem adtam választ arra a kérdésre, hogy ki vagyok én a holokauszt-történetek folyamában. 1997-ben, öt évvel „A gonosz tükörképei” kiállítás előtt és hatvan évvel azután, hogy pályába csomagolva elhagytam Bécsset, az osztrák kormány osztrák állampolgárságot adományozott nekem és osztrák útlevelet állított ki számomra (kérelmemet egy frissen elfogadott osztrák törvény tette lehetővé). Önként jelentkeztem, hogy hozzákapcsoljanak egy olyan helyhez, ahonnan annak idején mint zsidó gyermeket kitiltottak. A barátaim bonyolult kérdésekkel szembesítettek: Minek küzdeni azért, hogy az ember egy eleve kompromittálódott és baljós státust szerezzen? Nem minősül-e az osztrák állampolgárság elnyerése utólagos kollaborációnak? Nem egy olyan állam legitimációjának számít-e ez az aktus, akármilyen jelentéktelen mértékben is, mely vadállati módon bánt ilyen sok állampolgárával? Amikor belevágtam a procedúrába, Kurt Waldheim volt Ausztria elnöke, akinek náci múltja már napvilágra került, és országával együtt minden ol-

² Andrea Hammel – Silke Hassler – Edward Timms (szerk.): *Writing after Hitler: The Work of Jakob Lind* (Cardiff: University of Wales Press, 2001).

dalról támadták. Talán egyszerűen azért adtam be a kérvényt, mert Ausztria felajánlott egy olyan jogi kategóriát, amely illet rám, olyan megfogalmazást, amelyben a tények és a személyiségjegyek összefüggésrendszere következtében pályázhattam. Egyetlen papír kitöltése következtében jogilag igazolhattam, hogy ki vagyok. És az akkori játékszabályok értelmében még kockázatot sem kellett vállalnom: alapvető és megmásíthatatlan amerikai állampolgári státusomhoz tettem hozzá valamiféle hivatalos osztrákságot.

Mindenesetre ahogy szorongatom az osztrák útlevalem és odateszem az amerikai mellé, elképedek a kombináción. Nyilván azért írok ebben az önmegismerő stílusban, hogy növeljem magamban az osztrák hányadot, hogy valamiképpen egységet teremtsék személy és megszerzett útlevél között, hogy igazoljam azt, hogy ha kismértékben is, de osztráknak mondom magam. Talán azért is írok, hogy igazoljam magam azokkal az állításokkal szemben is, melyek szerint az osztrák állampolgárság (és a vele járó útlevél) kérvényezése helytelen volt. Végül is el kell ismernem, hogy elégedett vagyok a jogi tranzakcióval, illetve új státusommal. Osztrák állampolgárként az Európai Unió állampolgára is vagyok. Bárhol állást vállalhatok a hivatalos Európában. Arról álmodozom, hogy amikor igazán megöregszem, az osztrák Alpokba megyek szanatóriumba, nem pedig egy jóval kevésbé vonzó bronxi vagy queensi intézménybe. Ennél is fontosabb, hogy az európai útlevéllel elkerülhetem az „Egyéb” tábla alatt kigyózó sorokat a tagországok repülőterein. Reménykedem, hogy új önazonosságom további járulékos előnyöket is jelenthet, de hogy ezek mik, azt egyelőre nem látom világosan. Néha úgy érzem, szárba szökken a fejlődésképtelen német nyelvtudásom, s hogy könnyebben kiszúrom az osztrákokat és könnyebben elegendem beszélgetésbe velük.

Az útlevél és az állampolgárság kérvényezése és megszerzése azonban felelevenített bennem egy régi kérdést: Mennyire vagyok osztrák? Természetesen ahogy *nem* vagyok túlélő, igazából osztrák sem vagyok. Ugyanakkor, ahogyan a szó szoros értelmében mégiscsak „túléltem”, épp úgy bizonyos mértékben mégis osztrák vagyok. Ausztria létem kitörölhetetlen kezdőpontja. De hogy mennyire, milyen módokon és milyen következményekkel vagyok osztrák, azt mindig is homály fedte. Talán messzebbre jutnék, ha azt kérdezném, mennyire vagyok bécsi, tekintve, hogy az osztrákság túlságosan széles és túlságosan idegen kategória (sok bécsi számára is) – mint ahogy később, jóval később azt kellene kérdezni, hogy mennyire vagyok New York-i, nem pedig, hogy mennyire vagyok amerikai. További redukció révén

még szűkebb, és meglehetősen termékenyebb önazonosság-bugyrokot találhatnék, megkérdezhetném, hogy mennyire vagyok bécsi zsidó, vagy – újraélesztve egy múltbéli fogalmat – hogy mennyire vagyok egyáltalán zsidó. Ha konok vagyok, azt is mondhatom, hogy lényegesebb lehet a szlovák és burgenlandi gyökereim felkutatása, mint a Bécshez fűződő viszonyomé.

Akármilyen hozzátételgesek és nehezen kihámozhatóak is ezekre az önazonosságot firtató kérdésekre a válaszok, ez a könyv mindenestre nem a „túlélő” beszámolója. Szigorúan véve nem is túlélők gyermekének „másodgenerációs” története. Részben arról szól, hogy milyen menekültnek lenni Amerikában, méghozzá olyan menekültnek, akit meghatároznak származások és körülmények. Arról szól, hogy milyen bécsi zsidó szülők gyermekének lenni és az amerikai Közép-nyugaton felnőni. Azt kutatja, hogy vajon születésem és körülményeim beidegződései befolyásolták-e későbbi viselkedésemet. Ahhoz, hogy megírjam, pszichológiai eltávolodásra, lelki távolságra, visszahúzódnásra volt szükségem (vagy talán emiatt írtam meg). Egy fél-generáció kérdése jelenik meg ezeken a lapokon, nem a menekülés és a szenvedés könnyfakasztó története (bár találkozhatunk ilyen epizódokkal is), és nem is az asszimilációé és a teljes eltávolodásé.

Életem nagy részében egyes számban gondoltam magamra (talán minden gyerek így van ezzel). Nem úgy tekintettem magamra, mint aki elsősorban a tizenkilencedik és huszadik századi európai menekültek hatalmas osztályába tartozik. Úgy gondoltam magamra, mint aki konkrétan Bécsből származik, és valamiképpen magán hordja annak a Bécsnek a jellegzetes címerét, amely a művészeteket, a kultúrát, az egyetemeket, a mozgalmakat és filmeket átformáló menekültek sorát adta a világnak. A zsidók „kiválasztottsága” összeolvadt az üldözöttek kiválasztottságával, konkrétan a bécsiek és a bécsi zsidók kiválasztottságával. Csak később következett be, és nem is elegendő mértékben, hogy megrendült bennem a különlegesség tudata: amikor a menekültek látható univerzuma lényegesen kitágult, és helyet kaptak benne az angliai koszosvárokok, a minnesotai hmongok, az ausztráliai szerbek, az Ugandából menekülő indiaiak Mississippiben, az orosz zsidók New York-ban, a kubaik Floridában. A populációk térképének átrajzolódása sokak énképét át kellene, hogy alakítsa, de nem vagyok biztos benne, hogy ez kellőképpen lezajlott akár bennem, akár másokban, akik hasonló helyzetben vannak.

A világ ma annyira tele van menekültekkel (vagy legalábbis ez a benyomásunk, mivel előtérbe helyezi őket a közérdeklődés), hogy a huszadik század végének és

a huszonegyedik század elejének történései újraértelmezik saját történetemet is. A nemzetek, a háborúk, sőt maga a természet is összeszövetkeznek annak érdekében, hogy az én esetem – azaz, hogy egy országban születtem és egy másiknak vagyok a polgára – természetes legyen, és különleges. Az önazonosság kérdésével – meghatározásával, jelentésével, a hatalomhoz, történelemhez, családdhoz, valláshoz való viszonyával – foglalkoznak a fiatal indiai írók regényei, az iráni filmek és a zene mindenütt. Akkor miért ne adhatnám át én is magam az önazonosság-méricskélés örömeinek? Amerikai nevem van, és ma már hosszúnak tűnő amerikai történetem. Gyakorlatilag egynyelvű vagyok. A kivételezettek életét élem. De identitásom ezen felszíne alatt ott van osztrák születésem, zsidóságom sajátos megélése, és valami zavarba ejtő körülményesség, ami talán épp ezeknek a kicsit háttérbe szorított témáknak köszönhető. Az *én-brandem* fura és ellentmondásos elemeket tartalmaz: tekintélyelv-ellenességet, fundacionalizmus-ellenességet, a szokást, hogy új dolgokat (gondolatokat, intézményeket, történeteket) hozok létre létezésem bizonyítékául, a világ jobbá tételében való részvétel iránti szerény elkötelezettséget, a konfliktusok elkerülésének igényét, azt, hogy szükség esetén fél szemmel mindig a lehetséges menekülő utakat keresem, hogy hajlamos vagyok keményen dolgozni, de közben nem veszem komolyan magam, hogy a lelkem mélyén mindig ott ólálkodik a gondolat, miszerint minden illúzió, és a világ nem más, mint a mindjárt szertefoszló, csillámló Bécs, mely üres a paloták és a csillogás mögött.

Még a diaszpórák állandósulásának fényében is nehéz feladni azt az elgondolást, hogy az ember egy különleges történet része. A vándorló, ide-oda csapódó leszármazottak minden egyes csapatának megvannak a maga mindenkit egyesítő drámái, könnyen sztereotípiává váló mintái, a múltbeli történések maradványai vagy felnagyításai. Ezek az identitással kapcsolatos dolgok különösen fontosak a menekülés kopott bőröndjeiben, ahol egyébként oly kevés, a létfenntartáshoz szükséges tárgy van. Minden vándorlásra igaz, hogy a kiüzetés élményét átszínezik a hely és a körülmények, ahová a menekültek érkeztek. A zsidók szétszóródásának idején, az 1930-as években nagyon sok múlt az érkezés útvonalán, illetve már azon az összetett folyamaton, ahogy eldőlt, hogy mi legyen a célállomás (ide értve persze azt a merész döntést is, hogy Palesztina legyen az alternatív otthon). És sok múlott az egyes családok körülményeinek részletei közötti különbségen is: milyen idősök voltak a száműzöttek, kit és mennyit veszítettek, mennyire voltak szakmailag, személyesen és lelkileg felkészülve a nyereségre, mennyire volt koherens a család megmaradt része

és a gazdasági viszonyok, amelyek közé kerültek. Hogy mennyire vagyok osztrák, azt többek között úgy is meg lehet kérdezni, hogy kivel azonosulok, mely idegekkel, hogy kivel érzek együtt, ki kelt bennem empátiát. Mindent összevetve, nem tekintem magam a zenei Bécs vagy a kulturális Bécs, a festői Bécs, a pszichoanalitikus Bécs vagy a birodalmi Bécs polgárának. Ha megveszem videón Strauss *Die Fledermaus*-át németül anyámnak, vagy ha elmegyek a Neue Gallerie-be New York-ban, az jut eszembe, hogy bizseregniük kellene kulturális idegvégződéseimnek. De van, hogy közelebb érzem magam Harlemhez, az örök menekültek otthonához, ahol elálmélkodom a menekülés, a szegénység, az áttelepülés, az újradefiniálás évszázados történetén. Azonosulok a küzdelem olyan zugaival, mint a libanoni kávézók sora Londonban az Edgware Road-on. Jártam ott éjjel, amikor középkorú férfiak ülnek az asztaloknál, lázasan cigarettáznak, szopogatják a vízpipát. Lelki szememmel látom, amint libanoni hazatérésüket tervezgetik. A piacok dúskálnak a libanoni élelmiszerben, a shawarma bárány- és csirkehúsának csillogó-csöpögő halmaiban. Az újságosok csak közel-keleti lapokat árulnak, az utcán a nők burkában, a férfiak sejk-öltözékben. Kicsit irigylem őket, hogy magukkal tudták hozni a szülőföldjüket, hogy ilyen intenzíven újratertették azon a földön, ahová érkeztek. Van valami vonzó az ilyen csoportalkotásban, de ez nem az enyém. Empátiát csak bizonyos távolságból érzek irántuk, ahogy ez az empátia esetében szükségszerű is.

A valódi bécsi menekültek (a szüleim korosztályába tartozók) faja mára már szinte kihalt. Néhány évvel ezelőtt még el lehetett kapni egy-egy ős-öreg hölgytársaságot, amint németül pletykálgattak az asztal körül a régi Modern Művészetek Múzeumában New Yorkban, a festmények között tett séta után, vagy Queensben, a Forest Hills valamelyik kisebb éttermében, netán az Au Bon Pain, sőt a Wendy's valamelyik üzletében, melyeket a szokás és a vendégek köre valami európai találkozóhely halvány képmásává alakított, vagy croissant-nal és kávéval a kezükben valami Floridát idéző helyen. Ezek az asszonyok, a múlt műalkotásai, ma már csak egyesével-kettesével bukkannak fel, súlyosan veszélyeztetettek. Azok az önszervező szervezetek, melyeket az 1930-as években hoztak létre New Yorkban a német és az osztrák menekültek számára, egyre inkább az idős kínaiak, koreaiak és indiaiak tereivé válnak. Én és a hozzám hasonlóak, akik nagyobb eséllyel vannak még életben, nem hatunk menekültnek, nincsen akcentusunk, nem keressük a szavakat, járásom, mozgásom nem hordozza eredetem jegyeit, öltözködésem stílus nélküli.